

W SPRAWIE GENEZY WOLNEGO MIASTA GDAŃSKA

W literaturze polskiej dwudziestolecia międzywojennego decyzję utworzenia Wolnego Miasta Gdańska przeważnie przypisywano uporczywemu stanowisku delegacji angielskiej na konferencji pokojowej¹; natomiast skomplikowane przepisy prawne Wolnego Miasta miały być wypadkową postawy Anglii przeciwnej przyłączeniu Gdańska do Polski i pozostałych wielkich mocarstw rzekomo Polsce życzliwych.

Autorzy historii konferencji pokojowej (*History of the Peace Conference of Paris*) wydanej pod redakcją Temperley'a różnice między angielskim punktem widzenia a stanowiskiem innych mocarstw tłumaczyli jako wynik starcia dwóch dyplomacji². Brytyjska delegacja miała kierować się dążeniem do unikania przyłączenia dużej liczby Niemców do Polski i „zabezpieczenia szczególnej pozycji dla Gdańska”³.

Decyzję utworzenia Wolnego Miasta Gdańska wiązano także z rzeczywistą konkurencją francusko-brytyjską o wpływy w Europie środkowej. Wielka Brytania w obawie przed hegemonią Francji celowo brała niejako w opiekę pokonane Niemcy jako ewentualny czynnik „równowagi sił”⁴. Potwierdzeniem powyższego poglądu miał być słynny memoriał Lloyd George'a z 25 marca 1919 r. (tzw. dokument z Fontainebleau) domagający się dla Niemiec złagodzenia warunków pokoju⁵.

M. Bobrzyński utworzenie W. M. Gdańska uważał za przejaw zwycięstwa realizowanej przez Anglię zasady etnograficznej połączonej z planami utwierdzenia wpływów W. Brytanii w porcie bałtyckim⁶, aby „nie dopuścić do supremacji Francji w Europie i osłabić jej przyszłą sojuszniczkę — Polskę”⁷.

J. Makowski wypowiedział pogląd, że utworzenie W. M. Gdańska „zawdzięczamy” jedynie Lloydowi George'owi i „stojącym za nim aferzystom międzynarodowym”. Zdaniem tego autora W. Brytania zaważyła decydująco,

¹ Por. np. J. Makowski, *Prawnopanstwowe położenie Wolnego Miasta Gdańska*. Warszawa 1923, s. 6; por. też przypis 40.

² *History of the Peace Conference of Paris* t. VI. London 1920, s. 292.

³ Tamże, s. 139.

⁴ S. Kozicki, *Sprawa granic Polski na konferencji pokojowej w Paryżu*. Warszawa 1921, s. 44.

⁵ Tekst memoriału F. Berber, *Das Diktat von Versailles. Entstehung-Inhalt-Zerfall. Eine Darstellung in Dokumenten* t. I. Essen 1939, s. 35.

⁶ M. Bobrzyński, *Wskrzeszenie państwa polskiego*, t. II. Kraków 1920—25, s. 192.

⁷ Tamże, s. 108.

ponieważ „nie chciała dopuścić, by ujście Wisły będące główną drogą dla penetracji handlowej do Europy Wschodniej znalazło się całkowicie w rękach Państwa Polskiego”⁸.

S. Kozicki uważał, że „dobrze przygotowany i obmyślany atak na Polskę” od marca 1919 r. był wynikiem obaw przed powstaniem „silnej Polski” tych czynników, które wyzyskały niechęć do nas premiera brytyjskiego i rozbieżność programów przedstawicielstwa polskiego⁹.

S. Kutrzeba analizując motywy, jakimi mogła się kierować delegacja brytyjska, odrzucił argument etnograficzny stwierdzając, że racje Lloyd George’a były „istotnie głębsze [...] i zgoła inne”¹⁰. Na potwierdzenie swego stanowiska autor zwrócił uwagę na niekonsekwencje w posługiwaniu się argumentem etnograficznym przez delegację angielską, która przyznała Polsce obszary koło Piły podobno z przewagą ludności niemieckiej. Słusznie autor pyta, dlaczego w imię pokoju do jednego miliona ludności niemieckiej nie przyłączyć także Gdańska z około 350 000 ludności mieszanej?¹¹. Prof. Kutrzeba jako jeden z nielicznych doszukiwał się także związku między sprawą utworzenia W. M. Gdańska a polityką Stanów Zjednoczonych. Autora uderzał fakt, że Ameryka po powzięciu decyzji dwukrotnie się cofnęła; zmieniła swe stanowisko odnośnie do Gdańska i Górnego Śląska. Faktu tego nie można wytłumaczyć tym, że tylko rzeczowe argumenty przekonały Amerykę — w szczególności prezydenta Wilsona — jakoby poprzednio postąpiono błędnie.

Zdaniem Kutrzeby spośród powodów jeszcze mu nieznanymi najważniej zdecydowały względy polityczne¹².

R. Dmowski nieprzyznanie Gdańska Polsce uważał za dzieło germanofila Lloyd George’a, którego rzekomo popierali Żydzi¹³. Jednak analizując angielską politykę trafnie wskazał jej kierunek warunkujący taktykę Lloyd George’a. Zdaniem Dmowskiego Anglia „znalazła się po wojnie w bardzo niebezpiecznym położeniu wewnętrznym wobec stanu umysłów warstwy robotniczej”¹⁴ (podkr. — E. Ł.)

H. Strasburger utworzenie W. M. Gdańska uważał za wynik „dążenia Anglii do umiędzynarodowienia ujść i uzyskania wpływów dla siebie w ważnych punktach i portach handlowych”. Przyłączenie Gdańska do Polski — zdaniem tego autora — wzmocniłoby Polskę i rozszerzyłyby wpływy Francji. Natomiast utworzenie Wolnego Miasta z mianowanym tam angielskim wyso-

⁸ J. Makowski, *Prawnopanstwowe położenie Wolnego Miasta Gdańska*. Warszawa 1923, s. 6.

⁹ S. Kozicki, *Sprawa granic Polski na konferencji pokojowej w Paryżu 1919 roku*. Warszawa 1921, ss. 126—127.

¹⁰ S. Kutrzeba, *Kongres, Traktat i Polska*. Kraków 1919, s. 114.

¹¹ Tamże, ss. 115—116.

¹² Tamże, s. 108.

¹³ R. Dmowski, *Polityka polska i odbudowanie państwa*. Warszawa 1925, s. 447.

¹⁴ Tamże, s. 447.

kim komisarzem dawało Angli możliwość wywierania bezpośredniego wpływu na bieg spraw politycznych i gospodarczych w tej części Morza Bałtyckiego. W przekonaniu Strasburgera na konferencji pokojowej w Paryżu Stany Zjednoczone (reprezentowane przez Wilsona) broniły koncepcji przyłączenia Gdańska do Polski, natomiast Francja — rzekomo przyjazna Polsce — po oporze poszła na kompromis z Anglią¹⁵.

Utworzenie W. M. Gdańska niektórzy autorzy polscy po 1945 r.¹⁶ łączyli z wpływem Wielkiej Rewolucji Socjalistycznej w Rosji. Interesujący jest zwłaszcza pogląd R. Bierzanka. Wyraził on przekonanie, że decyzja konferencji pokojowej w sprawie gdańskiej była splotem różnorodnych sił, „spośród których istotne znaczenie posiadała walka rządów wielkich mocarstw z narastającymi ruchami rewolucji socjalnej oraz ustosunkowanie się do tzw. 'zagadnienia rosyjskiego'”¹⁷.

Pierwsza część powyższego stwierdzenia nawiązywałaby do poglądów Dmowskiego, druga zaś potwierdzałaby wyrażony także w dwudziestoleciu międzywojennym, a odrzucony przez Bierzanka, pogląd J. Makowskiego, że utworzenie W. M. Gdańska było otwarciem przez Anglię drogi do penetracji gospodarczej w krajach Europy środkowej.

C. Stodolny w publicystycznym artykule pt. *Wolne Miasto Gdańsk 1920—1939* stwierdził, że silna Polska z Gdańskiem — sojuszniczka Francji — w oczach Lloyda George'a przedstawiała się jako „armia francuska nad Wisłą”. Natomiast Wolne Miasto „w planach polityki angielskiej miało stanowić podstawę wpływów angielskich w zlewisku Bałtyku oraz bazę wypadową do penetracji politycznej i gospodarczej na Polskę i Rosję”¹⁸.

Wyżej przedstawione pojedyncze poglądy dotyczące genezy Wolnego Miasta Gdańska nie wyczerpują całości zagadnienia. Ich autorzy bowiem nie mieli dostępu do źródeł archiwalnych. Wydaje się więc, że poglądy te łącznie z analizą materiałów archiwalnych pozwolą w pełniejszym świetle pokazać interesujący nas problem.

Dla wyjaśnienia zagadnienia stawiamy sobie następujące pytania: 1) dlaczego W. Brytania po I wojnie światowej obrała wschodni kierunek ekspansji? 2) przy pomocy jakich mocarstw próbowała dokonać podboju Rosji

¹⁵ H. Strasburger, *Sprawa Gdańska*. Warszawa 1937, ss. 15—16.

¹⁶ Por. np. K. Lapter, *Sprawa Gdańska i dostępu Polski do morza na konferencji paryskiej 1919*. „Przegląd Historyczny” t. XLV, 1954, z. 2—3, s. 464; B. Szejn, *Russkij wopros na Pariżskoj Mirnoj Konferencji*. Moskwa 1949, s. 6; R. Bierzanek, *Sprawa Gdańska w polityce wielkich mocarstw zachodnich w okresie konferencji pokojowej 1919 r.* „Przegląd Zachodni” nr 9—10/1954, cz. I, s. 151.

¹⁷ R. Bierzanek, *Sprawa Gdańska w polityce wielkich mocarstw zachodnich w okresie konferencji pokojowej 1919 r.* „Przegląd Zachodni” nr 9—10/1954, cz. I, s. 145; K. Lapter, *Sprawa Gdańska i dostępu Polski do morza na konferencji paryskiej 1919*. „Przegląd Historyczny” t. XLV, 1954, z. 2—3, s. 464.

¹⁸ *Dziesięć wieków Gdańska*. Ogólnopolski Komitet Frontu Jedności Narodu, Wojewódzki Komitet Frontu Jedności Narodu w Gdańsku. Warszawa—Gdańsk 1962, s. 60.

Radzieckiej? 3) jakie były formy i fazy realizacji tych ambitnych zamierzeń?

W. Brytania po I wojnie światowej znalazła się w szczególnej sytuacji gospodarczej i politycznej. Około półtoramilionowa rzesza bezrobotnych¹⁹ oraz nadprodukcja towarów zmuszała angielskie sfery kapitalistyczne do szukania nowych rynków zbytu. Ograniczona chłonność własnych kolonii, półkolonii i dominiów, zadłużenie finansowe w Stanach Zjednoczonych, ograniczona możliwość eksportu do osłabionych wojną Niemiec przynaglała Anglię do poszukiwania odpowiedniego rynku zbytu.

Potwierdzeniem tego stanu rzeczy był pojednawczy stosunek W. Brytanii do pokonanych Niemiec, zgłoszona przez angielskie firmy propozycja nawiązania z Polską kontaktów handlowych²⁰, wreszcie dalekosiężne plany opanowania Morza Bałtyckiego celem utworzenia rynku zbytu w państwach bałtyckich²¹ i w Europie środkowo-wschodniej.

W tym kontekście zrozumiały wydaje się wschodni kierunek ekspansji angielskiej. Koła rządzące W. Brytanii były przekonane, że rozwiązanie trudności ekonomicznych kraju będzie możliwe przez opanowanie Europy środkowo-wschodniej wraz z Rosją Radziecką.

Dla swoich dalekosiężnych planów W. Brytania zdołała pozyskać Francję i Stany Zjednoczone. „Grozba komunizmu europejskiego” była chyba tylko straszakiem i formą usprawiedliwienia zbrojnej interwencji na Rosję. Jako inicjatorka koncepcji „walki z komunizmem” poprzez wyrażenie pozornej zgody na organizowanie interwencji zbrojnej przeciw Rosji Radzieckiej przejęła inicjatywę i dyktowała swoje życzenia współpartnerom. Formy realizacji polityki brytyjskiej wobec Rosji Radzieckiej były niejednolite i przechodziły różne etapy rozwoju.

Anglia podzieliła się z Francją sferami wpływów już w 1917 r. Po ewentualnym pokonaniu Rosji Radzieckiej północna jej część miała stanowić angielską strefę wpływów, południowa zaś miała być uzależniona od Francji²².

W przekonaniu brytyjskiego premiera Lloyd George'a najlepszą formą podboju Rosji była „militarna interwencja na szeroką skalę dostateczną do odniesienia zwycięstwa”²³.

¹⁹ *Kryzys angielski*. „Przegląd Wszechpolski”. Kraków 1922, s. 309; R. D m o w s k i, *Anglia powojenna i jej polityka. Uwagi ogólne*. Warszawa 1926, s. 65.

²⁰ Archiwum Akt Nowych, Akta Komitetu Narodowego Polskiego (dalej cyt. AAN, KNP), t. 566, s. 3.

²¹ Delegat marynarki polskiej w Gdańsku, ppłk Zwierkowski, do gen. Tadeusza Rozwadowskiego, pełnomocnika Ministerstwa Spraw Wojskowych w Paryżu: AAN, kolekcja odpisów dokumentów dotyczących stosunków Polski z Litwą, Lotwą, Ukrainą, ZSRR i Gdańskiem (cyt. dalej Kolekcja...), t. 18, s. 134.

²² P. G. Simonienko, *Imperialistyczna polityka Ententy i SSZA szczoło Ukraina* (druga połowa 1919 do połowy 1920 r.). „Ukraińskij Istoricznij Żurnał” Kijew, nr 2/1964, s. 72, przypis 32 oparty na *Documents on British Foreign Policy, 1919—1939 t. III, First Series*, s. 527.

²³ The Parliamentary Debates. Official Report House of Commons z 29 VII 1919. Odpis — Biblioteka Sejmowa w Warszawie, vol. 118, szp. 1975/1979, s. 3, wypowiedź Clynesa.

W. Churchill, w odróżnieniu od Lloyda George'a, był zwolennikiem popierania wszelkich akcji zmierzających do zwalczania bolszewików i odbudowania „nowej” Rosji. Wyraził on chęć udzielenia pomocy także Polsce poprzez dostarczanie materiałów wojskowych do walki z bolszewikami²⁴.

Rząd polski wyczuwając tendencje polityki mocarstw zachodnich zapewne m. in. dlatego poczynił propozycje wojskowe²⁵ i zamówienia na zachodzie dla półmilionowej armii polskiej²⁶.

Dla Francji ekspansja na Rosję była nie tylko próbą odzyskania utraczonych pożyczek udzielanych caratowi, ale także drogą stworzenia rynku dla przemysłu francuskiego, głównie na Ukrainie. Podobno życzeniem Francji, a przede wszystkim marszałka Focha, było powierzenie misji politycznej francuskiemu gen. Niesselowi w charakterze naczelnego komisarza w krajach bałtyckich, którego rola sprowadziłaby się do zapewnienia pomocy gen. Judeniczowi. Anglia ze względu na „interesy finansowe”, Stany Zjednoczone z uwagi na „projekty handlowe” sprzeciwiły się takiemu postawieniu sprawy wychodząc z założenia, że „lepiej jest zająć stanowisko pozwalające ewentualnie w każdej chwili się wycofać”²⁷.

²⁴ Wyciąg z protokołu 117 posiedzenia Rady Ministrów Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 20 X 1919 r., PRM, nr 13566/19, Warszawa 5 XI 1919, AAN, MSZ, P. II, w[iązka] 2, t. 4 (bez stron), punkt 2.

²⁵ Memoriał wiceministra spraw wojskowych, gen. K. Sosnkowskiego, do rządu francuskiego w sprawie konieczności udzielenia przez mocarstwa koalicji natychmiastowej, wydatnej pomocy dla armii polskiej, Warszawa 1919 (wrzesień nie później 27-go). W: *Dokumenty i materiały do historii stosunków polsko-rosyjskich*. „Książka i Wiedza” 1961, t. II, ss. 377—382, dok. 212.

²⁶ Poselstwo Polskie w Londynie do Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Warszawie w dniu 7 X 1919 r., AAN, akta z archiwum J. I. Paderewskiego, t. 778; s. 42 — zakupiono w Londynie 600 tys. płaszczy, 200 tys. par butów; s. 53 — zakupiono umundurowanie dla wojska od firmy *Gibson, White and Home Morton* w Londynie; s. 131 — zakupiono pięć okrętów żywności (nie podaje tonażu statków ani ton żywności); s. 134 — zakupiono 130 parowozów *Consolidation* i 866 wagonów na kredyt; „Wobec rozpaczliwego położenia armii polskiej, braku niezbędnej odzieży zimowej, I. Paderewski starał się o przyjęcie propozycji Amerykańskiej Komisji Likwidacyjnej sprzedaży 3 okrętów. Transakcja nie doszła do skutku wobec opozycji gen. Romera”. Paderewski zakupił następnie w Londynie w firmie prywatnej 300 tys. mundurów za 619 tys. £, z czego 75 tys. mundurów miano dostarczyć do Warszawy w ciągu dwóch tygodni. Firma *Cunard Line* zobowiązała się dostarczyć na przewóz tych zakupów na razie 3 okręty. Transport zapasów zakupionych na kredyt za 17 mln fr. es. od armii francuskiej (400 tys. kożuszków, 500 tys. kalesonów, 500 tys. skarpetek, 100 tys. kaloszy, 500 tys. śniegowców i 200 tys. kominiarek) uległ wstrzymaniu z powodu wysunięcia przez francuskie Ministerstwo Komunikacji żądania, aby koszty przewozu uiszczono w gotówce.

Transakcja z firmami amerykańskimi co do zakupienia 38 tys. par butów nie doszła do skutku wobec stanowiska polskiego Ministerstwa Skarbu, które zażądało opłaty cła przez firmę sprzedającą. AAN, MSZ, P. II, w. 2, t. 4 (bez stron), punkt 2. Wyciąg z protokołu 117 posiedzenia Rady Ministrów Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 20 X 1919 r., PRM, nr 13566/19, Warszawa 5 XI 1919 r.

²⁷ *Chargé d'affaires* Jurystowski telegramem szyfrowanym do Ministerstwa

Prasa francuska bardzo żywo interesowała się także sprawą bałtycką. Uważała ona, że nie należy pozwolić Niemcom na utworzenie z Litwy „korytarza do Rosji”²⁸.

Dla Stanów Zjednoczonych wspólna z W. Brytanią ekspansja na Rosję oznaczała zdobycie terenów eksportowych dla towarów amerykańskich w państwach bałtyckich. Za takim ujęciem zagadnienia przemawia rola *United States American Grain Corporation* — dostawcy produktów dla *American Relief Administration for Poland*. *Grain Corporation* miała kilkuletni kontrakt z rządem amerykańskim na dostawy dla wojska w Europie. Zakończenie wojny nastąpiło jednak wcześniej niż spodziewano się w USA, stąd kontrakt z rządem amerykańskim stracił moc przed oczekiwanym terminem. Dostawcy wobec rządu zostali ze zobowiązaniami. Aby wybrnąć z sytuacji, całość dostaw została zwrócona na *American Relief Administration Mission for Poland*, która jako organizacja wojenna swoje prace miała zakończyć w końcu lipca 1919 r. Konsekwencją tego stanu rzeczy był pośpiech *Grain Corporation* w dostarczaniu towarów dla *Relief Administration* w Gdańsku. Ponadto *Grain Corporation* składała w Gdańsku większe zapasy żywności i „wszelkiego towaru dla późniejszego, gdy możliwość tego nastanie, pchnięcia ich do Piotrogradu i Rosji w ogóle”²⁹.

Zastępca Generalnego Delegata na Miasto Gdańsk, W. Wańkowicz, w swym sprawozdaniu do Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Warszawie zauważał, że „zależność Delegacji Polski od *American Relief Administration Mission for Poland* staje się w najwyższym stopniu szkodliwą dla sprawy polskiej”. Misja brytyjska, która miała w tym czasie przejąć kierownictwo w zakresie zaopatrywania Polski w niezbędne przedmioty i produkty, podobno była przeżona „zachłannością amerykańską”. Polska — zdaniem Wańkowicza — może liczyć na sympatie Anglii³⁰.

Warto dodać, że konsekwencją tych perspektywicznych planów było niepotrzebne gromadzenie towarów i obarczanie rządu polskiego opłatami za składy, wyładunek i ich ubezpieczenie, a przede wszystkim za często celowy przestój statków amerykańskich w porcie gdańskim³¹.

Niepowodzenie zbrojnej interwencji, sprzeczności interesów angielsko-francuskich, niemożliwość zbrojnego opanowania Rosji Radzieckiej sprawiły,

Spraw Zagranicznych w Warszawie, Paryż 31 X 1919 r., nr 263, (bez stron), AAN, MSZ, P. II, w. 2, t. 1.

²⁸ Raport nr 2 za okres 3—9 X 1918 r., AAN, MSZ, w. 1, t. 10 (bez stron).

²⁹ Relacja z działalności *American Relief Administration* w Gdańsku przesłana przez zastępcę Generalnego Delegata Ministerstwa Aprowizacji na miasto Gdańsk, W. Wańkowicza, z dnia 28 VI 1919 r. Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Gdańsku, akta Komisarza Generalnego Rzeczypospolitej Polskiej w Gdańsku (dalej cyt. WAP, Gd., I 259), t. 21, s. 199.

³⁰ WAP, Gd., I 259/21, s. 197.

³¹ WAP, Gd., I 259/21, ss. 197, 199/200.

że utwierdziło się przekonanie o konieczności opanowania jej „od wewnątrz”. W przekonaniu polityka Clynesa, Rosję będzie można „zwalczać łatwiej przez dokarmianie aniżeli akcjami zbrojnymi”³². Twierdził on, że poprzez „militarną interwencję albo przez utrzymanie innej ustalonej polityki dostać się łatwiej do Rosji, ale o wiele trudniej wydostać się z niej”³³. Zdaniem Clynesa, prawdziwą przyczyną interwencji rządu W. Brytanii w Rosji była nie tyle „angielska własność”, ile „perspektywa ulokowania kapitałów”³⁴.

Wobec chwilowego wycofania się Stanów Zjednoczonych z polityki europejskiej konkurentką W. Brytanii w planach opanowania Rosji pozostała jedynie Francja.

Spośród najbardziej chyba różnorodnych i niejednorodnych francuskich planów wobec Rosji Radzieckiej wymienić należy projekt wejścia na rynek rosyjski za pośrednictwem Polski. Jeszcze w 1922 r. Poselstwo Polski we Francji donosiło Ministerstwu Spraw Zagranicznych w Warszawie o francuskich planach odbudowy Rosji przy ewentualnej współpracy Polski³⁵.

Po nieudanych próbach zbrojnego opanowania Rosji Radzieckiej rządowi W. Brytanii nie była obca myśl opanowania rynku wschodniego przez penetrację ekonomiczną w tej części kontynentu pod firmą kapitału polskiego. Przypuszczenie to potwierdzały nieoficjalna rozmowa J. Ciechanowskiego z Sir W. Terrelem, Grovem i Leeperem. Popierali oni program rządu polskiego, zakładający odbudowanie państwa poprzez „wewnętrzną rekonstrukcję ekonomiczną”. Odbudowa miała być opartą na nowym kierunku zagranicznej polityki finansowo-ekonomicznej, polegającym na zachęcaniu kapitałów obcych do usadowienia się w Rzeczypospolitej oraz rozwoju stosunków handlowych Polski z Ententą. W związku ze sprawą rekonstrukcji wewnętrznej zwracali oni uwagę Ciechanowskiego, że rząd Polski „może skorzystać z koniunktury” przez uzyskanie w Rydze pewnych koncesji i nawiązanie stosunków handlowych na możliwie jak najszerszą skalę. W relacji z rozmów Ciechanowski pisał m. in.:

„Najlepszym dowodem dla Anglii pokojowego dążenia Polski byłoby rozpoczęcie pokojowej penetracji ekonomicznej polskiej w Rosji. Przeciwdziałałoby to poniekąd działalności niemieckiej, a Anglia automatycznie przez swoich przedsiębiorców i swe firmy handlowe miałaby możliwość za pośrednictwem Polski do Rosji się dostać”³⁶ (podkr. — E. Ł.).

³² The Parliamentary Debates. Official Report. House of Commons z 29 lipca 1919 r. Odpis — Biblioteka Sejmowa, vol. 118, szp. 1975/1979, s. 3.

³³ Tamże, s. 4.

³⁴ Tamże, s. 5.

³⁵ Warunki ekonomiczne do przedsięwzięcia odbudowy Rosji. Poselstwo Polskie we Francji do Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Warszawie, nr 289 z dnia 4 III 1922 r., AAN, MSZ, P. II, w. 6, t. 1.

³⁶ Rozmowa J. Ciechanowskiego z Sir W. Terrelem, Grovem i Leeperem w Londynie, AAN, akta I. J. Paderewskiego, t. 780, s. 41, raport polityczny nr 63 z dnia 5 XII 1920 r.

W dalszym ciągu rozmowy dano Ciechanowskiemu do zrozumienia, że „nawiązanie stosunków handlowych pomiędzy Anglią a Rosją nie dałoby się postawić zasadniczo jako akcja mająca być przeprowadzona za pośrednictwem Polski”³⁷.

Jak więc należy rozumieć propozycję Anglii rozpoczęcia pokojowej penetracji ekonomicznej Polski w Rosji z zastrzeżeniem, że nie byłoby to równoznaczne z jej pośrednictwem w stosunkach angielsko-radzieckich? Przedstawienie hierarchii angielskich propozycji w ekonomicznej odbudowie Polski da odpowiedź na to pytanie.

Wskazanie, że kapitały obce zainteresują się „rekonstrukcją ekonomiczną Polski”, jeśli ta „nada nowy kierunek swej zagranicznej polityce finansowo-ekonomicznej” oznaczało chęć opanowania rynku wschodniego wraz z Rosją Radziecką pod firmą kapitału polskiego. Wydaje się, że cel ten W. Brytania chciała osiągnąć po uprzednim ekonomicznym opanowaniu Polski! Za takim ujęciem przemawiałyby sugestie przedstawione Ciechanowskiemu, że o ile Polska chce przyciągnąć kapitał obcy, w tym i brytyjski, winna udzielić Anglii koncesji leśnych, kopalnianych (wymieniono sól, naftę) oraz komunikacyjnych. Z uwagi na stan finansowy Polski przedsiębiorcy zagraniczni „muszą powoli nabrać zaufania do rynku polskiego”. „Zaufanie” takie rząd polski mógłby zyskać, gdy „uzna za możliwe zaproszenie odpowiedzialnych ekspertów, zwłaszcza do ministerstwa finansów, przemysłu i handlu”. „Doradcy” ci byłiby traktowani przez rząd Polski jedynie jako rzeczoznawcy, których opinia w ministerstwach byłaby decydująca, którzy by jednak przy tym „nie naruszali pojęcia suwerenności państwa polskiego”. Terrel, Grove i Leeper zaznaczyli, że dla kapitalistów byłoby rzeczą logiczną, gdyby jako „gwarancję” swoich lokat widzieli znane sobie nazwiska finansistów, handlowców i przemysłowców zagranicznych, stojących na straży ich interesów. Podkreślali też, że byłoby bardzo pożądane, aby rząd polski uznał za możliwe na pewien czas zaangażować angielskie „siły fachowe”. Skromność tych propozycji polegała na zaznaczeniu, iż ci specjaliści mogliby zajmować „stanowiska podrzędne”.

Sugestie swoje Terrel, Grove i Leeper motywowali dużą liczbą zdemobilizowanych oficerów-fachowców, których możnaby zatrudnić w komunikacji lub policji polskiej. *Foreign Office* protegowało kilkanaście takich osób. Podkreślano, że w rządzie angielskim przyjęcie przez Polskę brytyjskich rzeczoz-

³⁷ Tamże, s. 42; por. depesza posła polskiego w Londynie, E. Sapięhy do prezydenta Rady Ministrów, I. Paderewskiego, z dnia 11 IX 1919 r. w sprawie zamierzeń polityki angielskiej wobec Rosji Radzieckiej oraz roli Polski w tych zamierzeniach. „Polityka (Anglii) wobec Rosji ciągle chwiejna, orientuje się coraz bardziej ku uznaniu Sowdepri, ale oblicza tę ewolucję na kilkumiesięczny termin wobec konieczności porozumienia się z Paryżem, przygotowania części opinii publicznej wrogiej takiej decyzji i zbudowania całkowitego planu rozwiązania spraw rosyjskich z Polską jako oś planu”, (*Dokumenty i materiały do historii stosunków polsko-radzieckich*. „Książka i Wiedza” 1961, t. II, ss. 345/346, dok. 200).

znawców i urzędników byłoby bardzo dobrze widziane. Ludzie ci stanowiliby na zewnątrz organ propagandy, rzekomo korzystnej dla państwa polskiego, a przez swe znajomości mogliby oddać Polsce poważne usługi. Ciechanowskiemu zwracano uwagę na fakt, że stan bezrobocia w Anglii i trudności eksportowe z powodu wysokich cen i wysokiego kursu waluty stwarzają korzystny moment uzyskania pożyczki. Rządowi angielskiemu Polska może obecnie wytłumaczyć, że przy swym chwilowym stanie waluty przywóz towarów do Polski jest wykluczony. Dlatego należy zaciągnąć pożyczki na warunkach korzystnych dla Polski, co w rezultacie rozszerzyłoby stosunki handlowe pomiędzy Polską a Anglią i dałoby zarobek angielskim robotnikom. Byłyby to korzyści handlowe i polityczne, które rząd brytyjski użyłby w sposób rzekomo przychylny dla Polski³⁸.

W zamian rząd brytyjski ostatecznie najchętniej widziałby dopuszczenie kapitału angielskiego do Polski w formie uzyskania koncesji kolejowych. Chodziłoby o przejęcie na pewien okres czasu już istniejących przedsiębiorstw i mających powstać linii kolejowych. Trudnością wydawały się „polskie stosunki robotnicze”, które — zdaniem strony angielskiej — były „bardzo trudne i niepewne”³⁹.

Wydaje się, że w planach podbicia wschodu Gdańsk miał spełnić rolę jeśli nie militarnej, to na pewno gospodarczej bazy wypadowej na Rosję, tym bardziej, że port gdański stanowił klucz do życia gospodarczego Polski, a w pewnym stopniu i do zdobycia hegemonii na Bałtyku.

W interesie więc mocarstw zachodnich, głównie W. Brytanii, a także pod wpływem Niemiec, z inicjatywy Lloyda George'a, konferencja pokojowa w 1919 r. pod pozorem realizowania zasady narodowościowej zdecydowała o utworzeniu Wolnego Miasta Gdańska pod protektoratem Ligi Narodów⁴⁰.

Zazaczyć należy, że po odrzuceniu ratyfikacji traktatu wersalskiego przez senat amerykański Stany Zjednoczone, jako współtwórca Ligi i traktatu, na dłuższy czas wycofały się z czynnej polityki europejskiej.

³⁸ J. Ciechanowski z Londynu do Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Warszawie dnia 31 XII 1920 r. o rozmowie z Sir W. Terrelem, Grovem i Leeperem w dniu 5 XII 1920 r., AAN, akta I. J. Paderewskiego, t. 780, s. 43, raport polityczny nr 63.

³⁹ J. Ciechanowski z Londynu do Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Warszawie w dniu 31 XII 1920 r., raport polityczny nr 66, AAN, akta I. J. Paderewskiego, t. 780, s. 43.

⁴⁰ H. Sahm, *Erinnerungen aus meinen Danziger Jahren 1919—1930*. Marburg/Lahn 1958, s. 1; J. Makowski, *Prawnopanstwowe położenie Wolnego Miasta Gdańska*. Warszawa 1923, s. 6; W. Recke, *Der diplomatische Kampf um Danzig vor und in Versailles*. „Die Entstehung der Freien Stadt Danzig” z. 4/1930, ss. 9—20; z najnowszych opracowań patrz: R. Bierzanek, *Sprawa Gdańska w polityce wielkich mocarstw zachodnich w okresie konferencji pokojowej 1919 r.* „Przegląd Zachodni” nr 9—10/1954, cz. I, ss. 140—181; K. Lapter, *Sprawa Gdańska i dostępu Polski do morza na konferencji paryskiej 1919 roku*. „Przegląd Historyczny” t. XLV, z. 2—3/1954, ss. 460—478; pośrednio: J. Krasuski, *Stosunki polsko-niemieckie 1919—1925*. Poznań 1962; Z. Wroniak, *Sprawa polskiej gra-*

Tak więc w okresie decydującym Liga Narodów była niemal pod wyłącznym wpływem W. Brytanii⁴¹.

Z chwilą wejścia w życie traktatu wersalskiego (10 I 1920 r.) zerwane zostały więzy prawno-państwowe łączące Gdańsk z Rzeszą. Stan przejściowy trwał do 15 XI 1920 r., kiedy to mocarstwa zachodnie ukonstytuowały Gdańsk jako wolne miasto⁴².

Statut prawny W. M. Gdańska tworzyły artykuły 100—108 traktatu wersalskiego z dnia 28 VI 1919 r. oraz uzupełniające je umowy polsko-gdańskie, z których najważniejszą była konwencja paryska z 9 XI 1919 r., zawarta pod kontrolą mocarstw zachodnich, i umowa warszawska z 24 X 1921 r.⁴³.

Przedstawicielem mocarstw sprzymierzonych i stowarzyszonych oraz pełnomocnikiem Ligi Narodów pośredniczącym między Wolnym Miastem, Polską i Ligą był Tymczasowy Administrator, a od lutego 1920 r. Wysoki Komisarz Ligi Narodów Sir Reginald Tower. Misja Tymczasowego Administratora polegała na powołaniu czasowego organu administracji w Gdańsku, przygotowaniu i ukonstytuowaniu Gdańska jako wolnego miasta⁴⁴.

Po przyjeździe do Gdańska w dniu 11 II 1920 r. Tower szybko powołał Radę Stanu (*Staatsrat*)⁴⁵. Akcentował wobec niej gotowość Anglii przyjęcia z pomocą Gdańszczanom⁴⁶, głosił tezę o narodowej i państwowej odrębności Wolnego Miasta⁴⁷, bojkotował próby bezpośredniego porozumienia się między Polską a Gdańskiem⁴⁸, celowo opóźniał zawarcie konwencji polsko-gdańskiej⁴⁹, zmuszał Polskę do ustępstw gospodarczo-militarnych⁵⁰, aby w ten

nicy zachodniej w latach 1918—1919. Poznań 1963, ss. 39—51; K. Skubiszewski, Aspekt prawny zagadnień polsko-niemieckich w traktacie wersalskim. W: Problem polsko-niemiecki w traktacie wersalskim. Poznań 1963, s. 347; A. Klafkowski, Uprawnienia Polski w Wolnym Mieście Gdańsku w latach 1918—1939 jako zagadnienie prawa międzynarodowego. „Życie i Myśl” nr 1—3/1955, s. 86.

⁴¹ A. Bregman, *Liga Narodów*. Warszawa 1923, s. 36.

⁴² *Zbiór dokumentów urzędowych stosunku Wolnego Miasta Gdańska do Rzeczypospolitej Polskiej* (dalej cyt. *Zbiór...*) cz. I, ss. 12—13; por. E. Ziehm, *Die Verwaltung der Freien Stadt Danzig*. Danzig 1930, s. 33.

⁴³ J. Makowski, *Prawnopaństwowe położenie Wolnego Miasta Gdańska*. Warszawa 1923, s. 11.

⁴⁴ *Zbiór...*, cz. I, s. 13.

⁴⁵ *Zbiór...*, cz. I, s. 16.

⁴⁶ Sprawozdanie z działalności Komisarza Generalnego Rzeczypospolitej za okres od 8 lutego do 15 listopada 1920 r., AAN, Kolekcja odpisów dokumentów dotyczących stosunków Polski z Litwą, Łotwą Ukrainą, ZSRR i Gdańskiem, t. 23, s. 26.

⁴⁷ Świadczą o tym układy polsko-gdańskie z 13 i 22 IV 1920 r., AAN, akta S. Kauzika, t. 13, s. 1.

⁴⁸ Sprawozdanie dra Marchlewskiego z rozmowy z Julianem Jewelowskim, AAN, akta I. J. Paderewskiego, t. 690, s. 38.

⁴⁹ Sprawozdanie z działalności Komisarza Generalnego Rzeczypospolitej Polskiej w Gdańsku z okresu od 8 lutego do 15 listopada 1920 r., AAN, kolekcja odpisów dokumentów dotyczących stosunków Polski z Litwą, Łotwą, Ukrainą, ZSRR i Gdańskiem, t. 23, s. 26.

⁵⁰ Wyrazem tego był układ z dnia 22 IV 1920 r., AAN, KNP, Sekretariat Generalny Delegacji Pokojowej w Paryżu, t. VII, ss. 133—142.

sposób „rozluźnić” te artykuły traktatu wersalskiego, które — zdaniem Anglii — zapewniały Polsce zbyt duże wpływy w Gdańsku.

Reasumując wydaje się, że utworzenie W. M. Gdańska należy rozumieć jako konsekwencję ekspansji brytyjskiej na Europę środkowo-wschodnią i Rosję Radziecką. W kołach rządzących W. Brytanii wyrobiło się wówczas przekonanie, że wszystkie trudności ekonomiczno-społeczne kraju można rozwiązać poprzez opanowanie chłonnego rynku wschodniego. Dla realizacji swych planów Anglia pozyskała od 1917 r. Francję, a od 1918 Stany Zjednoczone.

Po nieudanych próbach zbrojnej interwencji i kontrrewolucji w Rosji Radzieckiej oraz nieudanych próbach gospodarczego opanowania tych terenów za pośrednictwem Polski po uprzednim ekonomicznym uzależnieniu Rzeczypospolitej, najbardziej prawdopodobne było, że Wielka Brytania wyznaczyła Gdańskowi rolę bazy gospodarczej, z której można ciągnąć zyski, a zwłaszcza z Międzynarodowego Towarzystwa Stoczni Gdańskiej.

Względy ekonomiczne mocarstw, głównie W. Brytanii, legły zatem u podstaw zarówno zbrojnej interwencji na Rosję Radziecką, jak i koncepcji utworzenia Wolnego Miasta Gdańska. W zależności od planów mocarstw zachodnich wobec Rosji Radzieckiej zmieniała się funkcja miasta-portu.